

«O‘QUVCHI – YOSHLAR O‘RTASIDA SUITSID HOLATLARINI OLDINI OLIH VA KORREKSIYA QILISH»

Mahmudova Sevara Ismoilovna

Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani
Miraki shaharchasining 15-sonli sanatoriya
turidagi maktab internatining amaliyotchi psixologi

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng yoshlar tarbiyasiga juda katta e‘tibor berib, ularni har tomonlama etuk va barkamol shaxs bo‘lib yetishiga katta imkoniyatlar eshigini ochib berdi. Ayniqsa, yoshlar tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi va mushtarakligi alohida o‘rin tutadi. Bugungi kunda pedagog-psixologlarning axborotlar oqimi uzluksiz kommunikatsiya tarmoqlaridan uzatilayotgan bir davrda xavfsizlikni ta‘minlash, xatarlar, salbiy oqibatlarining oldini olishni mas‘uliyatli vazifamiz. Yoshlarimiz erkin fikrlaydigan, har qanday salbiy ta‘sirchan g‘oyalardan, ong, tafakkur qaramligidan ozod, oilada, atrof-muhitda bo‘layotgan voqea-hodisalarni haqqoniy baholaydigan va ularga erkin munosabatlarini bildira oladigan, o‘zining ilg‘or fikrlari, namunasi bilan oila a‘zolari, sinfdoshlari, do‘stlariga ta‘sir qila oladigan, intellektual kuchga ega, tirishqoq, bilimli, jasur va odobli bo‘lmog‘i nazarda tutiladi.

Bugungi kunda dolzarb muammolar qatorida o‘z joniga qasd qilish muammosi jahon mutaxassislari tomonidan chuqur o‘rganilmoqda. Tan olish kerak-ki, ayrim ob‘ektiv va sub‘ektiv sabablar tufayli keng ommaga o‘z joniga suiqasd qilish holatlarining statistik ma‘lumotlari yoritilmaydi. Biroq bu muammo tobora ommalashib va hattoki «yosharib» borishi barcha mutaxassislarni o‘ziga jalb etmoqda.

O‘smir yoshidagi o‘g‘il - qizlarni tarbiyalashda Zamonaviy kadrlar oldiga qo‘yiladigan eng muxim vazifalardan biri malakali mutaxassislarning sifatida o‘zligini, o‘z qobiliyatlari, individualligi, shaxsiy fazilat hamda xislatini bilgan tarzda atrof-dagilar mehnatini oqilona tashkil etish va ijtimoiy foydali mehnatning boshqa sohalarida iqtidorli kasb sohibi sifatida faoliyat ko‘rsatishdir. O‘spirinlarning o‘z joniga qasd qilishi, bu qo‘rqinchli fojeadir. Ularning bu dunyodan hammaning ko‘ngli qolib, nafrat bilan ketishi yanada qo‘rqinchlidir. O‘zga dunyoga ular uylarining tomlaridan, chardoq va og‘ilxonalar shiftlaridan bo‘yinlaridagi sirtmoq bilan ketishmokka. Ular qaytish umidi bilan umrbod ketishmokka. Ular «kimni yo‘qotganliklarini bilib qo‘yishsin» degan maqsadda kattalarni yoki sevgan insonlarining diqqatini o‘zlariga qaratishga urinishadi.

Ammo bolalar o‘lim, bu hayotning tugashi ekanligini oxirigacha anglab yetmaydilar. Ularning hayollarida g‘olibona o‘rinlarda turishsa-yu, yashashni davom ettirishsa. Lekin bu taxmin ular istagandek bo‘lib chiqmaydi.

Bu o‘rinda inson ruhiyati qonuniyatlarini o‘rganuvchi psixologiya fanining o‘rni va roli benihoyat kattadir. Suitsid (lot. sui caedere – o‘zini o‘ldirish) – maqsadli ravishda o‘zini hayotdan mahrum qilish, odatda, ixtiyoriy va mustaqil ravishda o‘z joniga qasd qilish. O‘z joniga qasd qilish holatlariga nisbatan jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida va turli madaniyatlarda o‘zgacha munosabat bo‘lganligi kuzatiladi. Bular:

- qasd qilish marosimi (rituali);
- or-nomus uchun diniy (qurbonlik);
- juftlar orasidagi sadoqatni isbotlash;
- yaqin kishisini yo‘qotish;
- odatiy sotsial statusni yo‘qotish;
- kasbiy muvafaqqiyatsizlik;
- kasalliklarga xos emotsiyalarga chidamsizlik va boshqa sabablar.

Suitsidga mukammal ta‘rifni fransuz sotsiologi Emil Dyurkgeym bergan. Uning talqini bo‘yicha, shaxs tomonidan o‘zini kutayotgan natija haqida bila turib, sodir qilingan salbiy xatti-harakatning bevosita yoki bilvosita natijasi bo‘lmish har bir o‘lim holati o‘z joniga qasd qilishdir. (Emil Dyurkgeymning 1897 yilda

nashr etilgan “Suiqasd” asari suitsidga oid adabiyotning klassik namunasidir. Ushbu asarda olim mavjud statistik ma’lumotlarga tayanib suiqasd nafaqat psixologik muammo, balki ijtimoiy ildizga ega xatar ekanligini isbotlagan.).

O‘z joniga qasd qilish jamiyatda, odamlar orasidagi munosabatlarda inson o‘zi echa olmagan yoki odatiy, hammaga ma’qul bo‘lgan yo‘l orqali echishni istamagan muammolar borligidan, shaxsiy musibat, umidsizlik va tushkunlik bilan bog‘liq tashvish mavjudligidan darak beradi. O‘z joniga qasd qilishga ko‘pincha uzoq davom etadigan kasallik, ba’zan esa nogironlik ham sabab bo‘lishi mumkin.

Suitsidga sabab bo‘luvchi asosiy ijtimoiy omillar:

- parasuitsid (avval amalga oshmagan suitsid ta’sirida ikkilamchi suitsidni amalga oshirish);
- suitsidal tahdid-lar ta’siriga tushish;
- oilada suitsid hola-ti qayd etilganlar;
- autoagressiya;
- alkogolli ichimliklarni iste’mol qiluvchi shaxslar (jami suitsidlarning 30 foiz);
- narkogen va toksik moddalarni iste’mol qiluvchilar (alkogol va narkogen moddalarni surunkali iste’mol qilish depressiya, tushkunlik, o‘zini gunohkor his etish kayfiyatini keltirib chiqaradi, yashashga bo‘lgan motivatsiyani pasaytiradi.);
- og‘ir depressiyaga chalinganlar;
- xronik va letal oqibatli (tuzalishiga umid yo‘q bo‘lgan holatlarda) kasalliklar;
- og‘ir yo‘qotishlarni (o‘z yaqinidan, yaxshi ko‘rganidan mahrum bo‘lish va boshidan kechirganlar);
- oiladagi turli muammolar (zo‘ravonliklar, mojarolar, ajralishlar va o‘smirlar suiqasdi deb ataladigan holat yoki tibbiyot tili bilan aytganda, jinsiy balog‘at davridagi suitsid.

Stress (asabiylik, kuchli hayajon) holati bu – xavfli aqliy va fiziologik zo‘riqish bo‘lib, bunda insondagi mavjud barcha ruhiy jarayonlarning tormozlanishi ro‘y beradi. Ya’ni stress holatidagi inson yomon eshitadi, yaxshi ko‘rmaydi, sezgirligi zaiflashadi, xatti-harakatlarining natijasini to‘liq anglab etmaydi, tushunib bo‘lmaydigan tushkun ruhiy holatga tushadi.

Professor A.Ambrumova o‘z-o‘zini o‘ldirishni ijtimoiy (qisman tibbiy) muammo hisoblab, unga quyidagicha ta’rif bergan edi: “Suitsid bu – shaxsning ijtimoiy va psixologik jihatdan o‘zi boshidan kechirayotgan mikro ijtimoiy kelishmovchiliklarga moslasha olmasligi”.

Har xil tiplarga bo‘linishidan qat’iy nazar suitsidni kelib chiqishi zamirida konflikt yotadi. O‘z joniga suiqaqd qiluvchilarning shaxsiga oid xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

- o‘ziga past yoki juda past baho berish;
- o‘ziga nisbatan ishonchsizlik;
- o‘zini-o‘zi namoyon qilishga bo‘lgan yuqori ehtiyoj;
- ular uchun iliq munosabatlar, hissiy aloqalar, o‘zaro munosabatlarda samimiylik, atrofdegilar tomonidan tushunuvchanlik va qo‘llab-quvvatlanishning mavjudligi yuqori ahamiyatga ega;
- qaror qabul qilishda irodaviy zo‘riqishning murakkabligi;
- optimizm va qiyinchiliklar bo‘lgan vaziyatlarda faollik darajasining susayishi;
- o‘z-o‘zini ayblash, aybini oshirib yuborish tendensiyasi;
- mustaqillikning yo‘qligi;
- yuqori darajada xavfsirash;
- shaxsning etarli bo‘lmagan sotsializatsiyasi, yetilmay qolish va kamolotga yetmaslik.

Vatanimizning rivojlanishi va islohotlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan xalqning huquqiy ongi, ma’naviy tafakkuri hamda siyosiy madaniyati darajasiga bog‘liqdir. Bunda har bir shaxsning siyosiy faolligi, uning jamiyat hayotidagi o‘zgarishlarga nisbatan chinakam fuqaroviy munosabatlari, demokratik islohotlarga intiluvchanligi, ko‘zlangan maqsadlarga tezroq erishishning muhim omilidir.

Suitsid muammosi bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, inson hayotidagi eng xota qaror hisoblanadi. Suitsid muammosining uzoq yillar davomida yopiqligi ta’lim- tarbiya jarayoni mutasaddi xodimlarining o‘smirlardagi suitsidal faollik bilan bog‘liq inqirozli vaziyatlarda zarur pedagogik-psixologik yordamni ko‘rsata olmasliklariga sabab bo‘ldi. Suitsidal urinishlar sodir etgan o‘smirlarda shaxslilik va emotsional jabha buzilishlari kuzatiladi. Suitsident o‘smirlar shaxsining motivatsion-ehtiyoj sohasini tahlil

etish, sodir bo'layotgan suitsid hodisalarini tushunishda zarur va muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Suitsidal urinishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan, oiladagi va shaxslararo munosabatlardagi nizoli vaziyatlar, shaxsiy qadriyatlarni etarlicha his qila olmaslik, o'zini-o'zi nazorat qilish hamda baholashdagi noadekvatlik hisoblanib, ulardagi dolzarb ehtiyojlarning qondirilishiga to'sqinlikning asosiy omillaridan biri hisoblanib, korreksion tadbirlarni amalga oshirishda kompleks yondashuvni talab etadi.

O'smirlarda o'z-o'zini namoyon eta olish imkoniyatlarini topishga yordam berish, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ijtimoiy foydali faoliyatga yo'naltirish, istiqbolli maqsadlarga intilish motivatsiyasini shakllantirish, korreksion tadbirlarni rejalashtirishning maqsad va vazifalarini belgilaydi.